

Stati

Ke vzniku pedagogických fakult

Zdenka Veselá

(K 50. výročí založení pedagogických fakult)

Jakékoliv výročí je vždy příležitostí, která nás ve dnech chvatu času a událostí na okamžik zastaví, abychom se nad některými jevy zamysleli, pokusili se je analyzovat a přitom si uvědomili, za co vděčíme svým předchůdcům představovaných mnoha generacemi, abychom si při této příležitosti představili, kolik námahy, bojů a zákrutů na cestě k určitému cíli se muselo zdolat, než se jej dosáhlo. Takovouto příležitostí jsou oslavy vztahující se k roku 1936, kdy byla konečně realizována idea vysokoškolského vzdělání učitelů základního školství, která se prosazovala 150 let. Projděme spolu tuto cestu, kterou muselo učitelstvo vykonat, aby se idea vysokoškolského vzdělání institucionalizovala v podobě pedagogických fakult, a tak se konečně uskutečnila.

Připomeňme si, že základním předpokladem pro to, aby myšlenka vysokoškolského vzdělání učitelů elementárního školství mohla vzniknout, se staly bezesporu tereziánské školské reformy, které umožnily, aby součástí novodobého školského systému (vznikal na základě prvního školského zákona na poli elementárního školství v r. 1774) byla také příprava učitelů. Pro tuto přípravu byla poprvé stanovena určitá míra a určitý obsah. Toto počáteční vzdělávání bylo podporováno tím, že k ustanovování učitelů bylo zapotřebí složit zkoušku v učitelském kursu, na jejímž základě vydala zemská školní komise dekret, bez něhož nikdo nebyl učitelem právně a platně ustanovený. Trvalo však ještě půl století, než byl vysloven požadavek vysokoškolského vzdělání učitelstva. Co k jeho formulaci přispělo? Již od 30. let 19. století rostla nespokojenost s dosavadním systémem školství, která vedla k předkládání návrhů na jeho změnu, a to nejen ze strany české, ale i německé. Otázku vysokoškolského vzdělání pak mezi prvními formuloval a vyjádřil K. H. Borovský. Havlíček si uvědomoval velmi prostou věc: má-li učitel být rovnocenným partnerem kněze a nemá-li mu být neustále podřízen, může být této podřízenosti zbaven jedině tak, že bude mít srovnatelné vzdělání. Tento svůj názor formuloval již v roce 1846 a publikoval ho v Pražských novinách. V článku „Něco pro učitele a o učitelích“ ze dne 29. 1. se dočítá-

me toto: „...vzdělání lidé nemohou povstati jinak než z dobře zřízených škol a dobře zřízená škola jest ta, v které pravý, vzdělaný učitel. Ku podivu jest, jaká v tom ohledu ještě panuje ve světě převrácenost. Lékař, dříve než nám smí předepsat prášek, projíti musí gymnasium a vysoké školy: a učitel, který z nás teprv lid utvořiti má, kterému svěřena jesti naše duše právě v tu dobu, kdy se našemu budoucímu vzdělání, naší ctnosti základ položiti má a může, tento učitel nepotřebuje nic než z pastvy jíti do preparandy! (Preparandy byly tří- nebo šestiměsíční kursy pro učitelské pomocníky při normálních a hlavních školách — pozn. autorky.) Právě takové vzdělání, jaké kněžstvo dostává, mělo by se i všem učitelům podávati. Jak podivno, když v jednom místě jeden učitel (duchovní) tolik se cvičiti musí, a druhý, školní učitel, za rok všechno odbýti dovede! Jak nesrovnatelné!“ Na podporu svého názoru se Havlíček v závěru článku odvolává na příklad a na moudrost našich předků, kteří již před dvěma sty lety v osobě pražského rektora Martina Bacháčka dbali na to, aby se za učitele na nižších venkovských školách vybírali absolventi pražské filozofické fakulty. Ještě znovu se k problematice učitelstva Havlíček vyslovuje v České včele ze dne 4. 6. 1847. Upozorňuje zde na „nemilý stav našich národních škol“, za jehož bezprostřední příčinu považuje špatné platy učitelstva národního a nedostatečné ústavy pro vzdělání mladého učitelstva.

Jak je všeobecně známo, nespokojenost nejen ve školství, ale v celé společnosti vedla 13. března 1848 k revolučnímu výbuchu, který byl umocněn a podpořen rozvojem revolučního hnutí v Uhrách, ve Francii, v italských a německých státech. Březnové události uspíšily některé osvětové reformy. Mezi první změny patřilo zřízení Ministerstva veřejného vyučování, jehož prvním ministrem se stal Fr. sv. p. Sommaruga. Ve své nástupní řeči slíbil velké přeměny. V této atmosféře byl vyhlášen Nástin obecných zásad pro veřejné vyučování v Rakousku, v nichž bylo zdůrazněno, že „v soustavě veřejného vyučování jsou školy národní prvním a nejdůležitějším článkem ve vzdělání“, že je proto nutné zabezpečit učitelský dorost, který se bude vzdělávat zatím v dvouletém a později v tříletém učitelském kursu. Kurs bude zřízen v každém hlavním městě a budou do něho přijímáni žáci ze 4. třídy škol normálních a nebo z nižšího gymnázia. Učitelům národní školy byly slíbeny stálé platy, aby mohli své síly věnovat škole a aby se nemuseli starat o vedlejší výdělky k zajištění své rodiny. Pro další vzdělávání učitelů se požadovalo, aby se učitelstvo dvakrát do roku shromažďovalo na 2–3denních poradách, na nichž by si sdělovalo zkušenosti, poznávalo nové metody práce a pomůcky, aby se tak stále zdokonalovalo. Prohloubit vzdělání měly také časopisy. Z uvedených zásad se v národním školství realizovaly pouze dvouleté kursy. Ostatní požadavky se nesplynily, i když v této době

byly publikovány návrhy na reformu triviálních, hlavních a normálních škol, v nichž se docházelo k povinné osmileté školní docházce, a k předškolní výchově a znovu také k návrhu vzdělávat učitele těchto škol na univerzitě. Tento návrh zpracoval profesor Akademického gymnázia v Praze František Čupr. Bohužel, zrozená idea vysokoškolského vzdělání pro učitele národní školy po neúspěšné revoluci v r. 1848 byla na 20 let „pohřbena“. Po nástupu bachovského absolutismu, který si své pozice upevnil dohodou mezi státem a církví (známe pod pojmem konkordát), došlo opět k neomezené kontrole církve nad školou a nad učiteli, takže jakákoliv změna v oblasti národního školství nebyla možná. K obratu došlo až po Bachově pádu a pádu jeho režimu, a tak idea vysokoškolského vzdělávání „vstala z mrtvých“. Co se tehdy ve školství změnilo? Uvolněné společenské klima umožnilo přijmout v roce 1869 Říšský školský zákon, který potvrdil osmiletou povinnou školní docházku, zavedl obecnou a měšťanskou školu a kodifikoval čtyřleté učitelské ústavy, které měly středoškolský charakter. Tento zákon, na svou dobu velmi progresivní, byl dále pozoruhodný tím, že svým § 42 zakotvoval novou formu vzdělávání učitelů, tj. další jejich vzdělávání, které měly poskytovat pedagogické semináře na univerzitách a technikách. Uvedený paragraf byl podnětem pro Ministerstvo kultury a vyučování k tomu, aby v roce 1871 zorganizovalo šetření, v němž se zjišťovalo, zda mohou být v navrhovaných seminářích vzdělávání učitelé národních škol. Vzhledem k tomu, že absolventi učitelských ústavů nesplňovali podle tehdejších představ podmínky pro přijetí na univerzitu (neměli gymnaziální maturitní zkoušku a hlavně jim chyběla znalost klasických jazyků), profesorský sbor filozofické fakulty tuto možnost odmítl. Zastání absolventi učitelských ústavů získali v postavě G. A. Lindnera, který se na počátku 70. let vrátil z vyhnanství v Celji do Čech a nastoupil místo ředitele učitelského ústavu v Kutné Hoře. Jako znalec pedagogické problematiky a v reakci na výsledky ministerské ankety vydal spisek „Die pädagogische Hochschule“ (1774), v němž poukazoval na skutečnost, že všechny obory mají své zastoupení v akademiích, včetně řemesel, pouze učitelstvo tuto možnost nemá, a přesto každý soudí, že má schopnost být učitelem, protože mu stačí k učení jenom pár dětských hlav a nemusí k tomu být patričně vzdělán. Když absolventi učitelských ústavů nemohli vstoupit na univerzitu, navrhl Lindner vysokoškolskou instituci vně univerzity a nazval ji „pedagogiem“. Navrhovaná instituce měla být přístupná všem absolventům středních škol. Obsah vzdělání měly tvořit hlavně disciplíny pedagogické, dále psychologické a filozofické. Přednášené disciplíny byly dále děleny na teoretické a praktické. V rámci první kategorie předmětů Lindner navrhoval, aby studenti poslouchali přednášky z obecné pedagogiky a didaktiky, z dějin pedagogiky, dále přednášky z psychologie,

z etiky a z logiky, z estetiky a z nauky o národním hospodářství. K jednotlivých předmětům, kterým se vyučovalo na obecné a měšťanské škole měli poslouchat metodiky, praktickým dovednostem se měli učit v laboratořích, v dílnách, v kreslárnách a v hudebnách a měli je získávat také v práci na zahradě. Projekt pedagogia byl zajímavý také tím, že zde měla být stálá výstava didaktických pomůcek (muzeum), dále zde měly být dobře vybavené kabinety pro jednotlivé předměty. Protože se u studentů předpokládala praxe na školách před vstupem na pedagogium, měla mít výuka na pedagogiu jinou podobu — podobu diskuse. V rámci diskusí by se studenti vyjadřovali k teoretickým pedagogickým problémům a také k problémům z praxe. Ta měla být zprostředkována hospitacemi na školách v městě, exkurzemi do vzorných škol a speciálních ústavů. Tímto způsobem organizovaná praxe by podle Lindnerova názoru poskytovala více podnětů než praxe na cvičné škole, na níž by působili stále titíž učitelé. Naopak poznávání více pracovišť by dalo možnost pozorování různých učitelských individualit. Jak je zřejmé, Lindner svou koncepcí uvedené instituce překročil v mnohých směrech dobové možnosti, a naznačil tak další možný rozvoj učitelského vysokoškolského vzdělávání.

Nová vlna zájmu o vysokoškolské vzdělávání učitelů národních škol se znovu objevila na přelomu 19. a 20. století. Tento požadavek tentokrát formulovali již sami učitelé na svých sjezdech a také významné pedagogické osobnosti, k nimž patřil bezesporu František Drtina a Otakar Kádner. Ve svém prvním návrhu na reformu učitelského vzdělávání, který byl opublikován v časopise *Pedagogické rozhledy*, požadoval Drtina studium na filozofické fakultě, zatímco Kádner v intencích Lindnerových obhajoval samostatnou vysokou pedagogickou školu vně univerzity. I když oba protagonisté měli své přívržence, dá se konstatovat, že do rozpadu Rakouska-Uherska zůstalo vše v podobě návrhů. Přechodné řešení této otázky se vidělo v tzv. univerzitních extenzích. V rámci tohoto velikého socializačního kulturního hnutí se začaly pořádat prázdninové kursy pro učitele na různých místech v Čechách a na Moravě, v nichž byly zprostředkovány účastníkům nejnovější poznatky z humanitních i technických věd, a tak se profesori z univerzity a z techniky zasloužili o zvyšování vzdělanostní úrovně učitelů. Učitelstvo se těchto kursů ve velkém počtu zúčastňovalo, neboť samo toužilo po vzdělání. Dokladem toho je fakt, že k prohloubení a zdokonalení svého vzdělání se rozhodlo zřídit edici, která by pro ně vydávala kvalitní pedagogické spisy (české proveniencí i cizí překlady), metodickou literaturu, knížky pro mládež, časopisy pro školy aj. Tato aktivita učitelstva našla výraz v založení literárního učitelského sdružení, které se nazývalo Dědictví Komenského.

I když jednotlivé kroky k prohloubení vzdělávání učitelů byly v průběhu

19. století a na počátku 20. století učiněny, otázka vysokoškolského vzdělání zůstala nevyřešena, a tak ji dostala do vínku nově vzniklá Československá republika.

Státní převrat znamenal v této otázce zesílení nadějí na brzké vyřešení tohoto problému, zvláště když na Ministerstvo školství a národní osvěty nastoupil ve funkci tajemníka profesor Drtina. Hned na počátku vznikla řada dalších návrhů, které zpracovali např. J. Úlehla (1918), O. Kádner (1919), učitelský sjezd (1920), Pedagogický ústav J. A. Komenského (1921), F. Mašek (1923) aj. Samo Ministerstvo uspořádalo v roce 1921 anketu o vysokoškolském vzdělání učitelů, v níž však děkani FF UK v Praze a FF MU v Brně odmítli přičlenit dvouletou pedagogickou školu do rámce univerzity, protože tuto školu nepovažovali po žádné stránce na ekvivalentní s ostatními fakultami, zvláště ne jejím vědeckým charakterem. Stejně negativní stanovisko zaujal rovněž Akademický senát UK, a tak založit tuto školu v rámci univerzity se nepodařilo. Proto se učitelstvo rozhodlo zřídit tuto instituci svépomocí. Byl jí přiznán název Škola vysokých studií pedagogických. Tyto školy byly zřízeny v Brně a v Praze a probíhaly ve dvouletých cyklech. Na škole studovali učitelé, ředitelé a také inspektoři z nejrůznějších míst. Studium probíhalo o sobotách a nedělích a mělo vysokoškolský charakter. Posluchači se zúčastňovali přednášek, seminářů a praktických cvičení z experimentální pedagogiky a z experimentální psychologie. Posluchači si hradili veškeré náklady — platili kolejné, cestovné, stravné, nocležné, taxi za zkoušky, pořizovali si knihy a dva roky věnovali svůj volný čas studiu, i když věděli, že vysvědčení z této školy se nikterak necení a k ničemu neopravňuje. I když absolventů těchto škol nebyly velké počty (např. na brněnské škole za první desetiletí studovalo celkem 393 posluchačů), tvořili významnou skupinu, která se aktivně podílela na pokusech v národním školství, zejména ve 30. letech. Pro příklad uveďme, že ředitel S. Vrána, jehož jméno se výrazně zapsalo do dějin pedagogiky zlínským pokusem, byl absolventem prvního běhu této školy. Škola vysokých studií pedagogických byla důkazem, že reforma učitelského vzdělání je nejenom možná, ale i nutná, neboť změny ve školství, které se postupně prováděly, byly nutně spjaty s nově připravovaným učitelem. Tak se postupně uvedené instituce staly hybnou silou českého pedagogického života, staly se centry podporujícími experimenty ve školství a prohlubovaly rozhled jak po vnitřní práci školy u nás, tak i v zahraničí. Kromě toho tyto školy udržovaly ve veřejnosti zájem o učitelské vzdělání. Díky jim v roce 1922 zasáhla do této problematiky sněmovna, která požádala Ministerstvo školství, aby zpracovalo a předložilo návrh zákona o vysokoškolském vzdělávání učitelů. Postupně vznikl Návrh zákona o vzdělání učitelstva národních škol (1925), v němž se předpokládalo zřízení

pedagogických akademií (dvouletých), které by poskytovaly diferencované vzdělání učitelům obecných a měšťanských škol. Bohužel, vnitropolitická situace v polovině 20. let již neumožnila přijetí zákona, který nebyl parlamentu ani předložen. Současně byly zrušeny reformní komise na Ministerstvu a další práce na reformě nejen učitelského vzdělání, ale celého školství byly zastaveny. Oživení problematiky učitelského vzdělání znovu nastalo v roce 1928, kdy ministr Hodža předložil rozpočtovému výboru návrh zákona o pedagogických akademiích. Akademie pak byly zřízeny až v r. 1930 za ministra Ivana Dérera. První akademie vznikla v Bratislavě, o rok později byly založeny v Brně a v Praze. Zřízení státních pedagogických akademií se chápalo jako pokus, v němž se mělo vyzkoušet, zda při jednoletém studiu lze s úspěchem užít vysokoškolských metod. Pedagogové chápali akademie jako řešení kompromisní a jako počátek naplnění konečného požadavku vysokoškolského vzdělání učitelů národních škol, a proto hned od počátku volali po jejich rozšíření na dva roky. Až do konce republiky však k dalším změnám ve vzdělávání učitelů nedošlo. Anketa k této problematice, která proběhla v roce 1938, již nového nic nepřinesla. Státní pedagogické akademie až do počátku školního roku 1939/40 zůstaly v nezměněné podobě. V tomto roce byly okupanty zrušeny a poválečný vývoj se k nim již nevrátil.

Třicátá léta jsou také ve znamení snah vyjasnit a přesněji zpracovat institucionální podobu a obsahovou náplň vzdělávání učitelů národního školství. Z tohoto hlediska jsou zajímavé dvě publikace vydané v roce 1937. Jde o Chlupovu studii „Vysokoškolské vzdělání učitelstva“ a o rozsáhlejší a propracovanější studii Příhodovu „Vědecká příprava učitelstva“. Oba protagonisté se v podstatě shodovali v tom, že vzdělávání učitelů všech kategorií (v těch se různili) má probíhat pod jednou střechou, ovšem diferencovaně, podstatný rozdíl v názorech se projevil na délku vzdělávání a na vzdělávací obsah. Zatímco Chlup obhajoval všeobecné disciplíny, Příhoda za základ vzdělání považoval disciplíny pedagogické, psychologické a filozofické, které rozdělil na povinné a volitelné. Zbývající čas existence první republiky již neumožnil tyto dvě koncepty alespoň experimentálně ověřit.

Chceme-li uzavřít sledované období, můžeme je chápat jako etapy příprav, zpřesňování představ spojených s dílčími kroky, které umožnily ihned po skončení 2. světové války na základě prezidentského dekretu (1945) zřídit pedagogické fakulty (1946). Dlouhá cesta s řadou zákrut, zastavení a překážek vedla přece jenom k cíli, neboť se konečně idea vysokoškolského vzdělání všech učitelů institucionalizovala, a tak se naplnila.

[1] Dvořáček, J., Chlup, O.: Soukromá dvouletá pedagogická akademie v Brně. Brno 1937.

[2] Drtina, F.: Universita a universitní extenze. Praha 1907.